

ФАСІЙ А. В.,

orcid.org/0009-0003-8857-5895

аспірантка кафедри міжнародного
та європейського права

(Національний університет «Одеська
юридична академія»)

УДК 614.2:341.1/8:616.89

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.68>

МЕХАНІЗМИ МОНІТОРИНГУ ВИКОНАННЯ УНІВЕРСАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я

Актуальність заявленої тематики наукового дослідження зумовлюється глобальним посиленням уваги до питань охорони психічного здоров'я як складової права людини на здоров'я, що набуває особливого значення в умовах воєнних конфліктів та соціально-економічних криз. Недостатня ефективність державних механізмів моніторингу виконання універсальних стандартів у цій сфері створює ризики формального виконання міжнародних зобов'язань без досягнення реальних результатів у забезпеченні психічного благополуччя населення. Це обумовлює необхідність наукового осмислення системи міжнародно-правових, інституційних та процедурних засобів контролю за реалізацією державами своїх обов'язків щодо дотримання стандартів у сфері психічного здоров'я.

Методологічну основу дослідження становлять системний, порівняльно-правовий та структурно-функціональний, які у сукупності забезпечили глибоке й всебічне вивчення проблематики.

Системний метод дозволив розглядати механізми моніторингу виконання універсальних стандартів у сфері психічного здоров'я як цілісну систему, що складається з взаємопов'язаних елементів. Порівняльно-правовий метод забезпечив можливість зіставлення механізмів моніторингу, що функціонують у рамках системи ООН, Ради Європи та в окремих країнах ЄС, з українською моделлю реалізації стандартів психічного здоров'я. Структурно-функціональний метод сприяв виявленню ролі та функцій окремих інституцій – таких як Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, Рада ООН з прав людини, Спеціальний доповідач з питань права на здоров'я, а також національних органів.

Теоретичне значення дослідження полягає у формуванні концептуального підходу до розуміння системи моніторингу як комплексного правового механізму, що поєднує елементи міжнародного контролю, державного управління та громадського нагляду. Практична цінність полягає у виробленні рекомендацій щодо вдосконалення національних інституційних і процедурних засобів забезпечення стандартів психічного здоров'я, інтеграції України до глобальної системи правозахисного моніторингу та зміцнення людиноцентричного підходу в державній політиці.

Ключові слова: право на охорону здоров'я, право на психічне здоров'я, міжнародні стандарти, моніторинг, міжнародне право, права людини.

Fasii A. V. Mechanisms for monitoring the implementation of universal standards in the field of mental health

The relevance of the stated topic of scientific research is determined by the global increase in attention to mental health issues as a component of the human right to health, which is of particular importance in the context of military conflicts



and socio-economic crises. The insufficient effectiveness of state mechanisms for monitoring the implementation of universal standards in this area creates risks of formal compliance with international obligations without achieving real results in ensuring the mental well-being of the population. This necessitates a scientific understanding of the system of international legal, institutional, and procedural means of control over the implementation by states of their obligations to comply with standards in the field of mental health.

The methodological basis of the study consists of systemic, comparative legal, and structural-functional approaches, which together ensured a deep and comprehensive study of the issue.

The systemic approach made it possible to consider the mechanisms for monitoring the implementation of universal standards in the field of mental health as an integrated system consisting of interrelated elements. The comparative legal method made it possible to compare the monitoring mechanisms operating within the UN system, the Council of Europe, and individual EU countries with the Ukrainian model of implementing mental health standards.

The structural-functional method helped to identify the roles and functions of individual institutions, such as the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, the UN Human Rights Council, the Special Rapporteur on the right to health, as well as national authorities.

The theoretical significance of the study lies in the formation of a conceptual approach to understanding the monitoring system as a comprehensive legal mechanism that combines elements of international control, public administration, and public oversight. The practical value lies in developing recommendations for improving national institutional and procedural means of ensuring mental health standards, integrating Ukraine into the global human rights monitoring system, and strengthening a human-centered approach in public policy.

Key words: *right to health care, right to mental health, international standards, monitoring, international law, human rights.*

Вступ. Сьогодні питання охорони психічного здоров'я є досить нагальними, оскільки психічне здоров'я впливає на якість життя, продуктивність, соціальну інтеграцію та загальну систему благополуччя суспільства. Пандемія, збройні конфлікти, економічна нестабільність, стрімкий розвиток цифрових технологій та інші зміни в суспільних відносинах значно підвищують ризики психічних розладів у різних груп населення. Водночас, незважаючи на визнання психічного здоров'я ключовим аспектом прав людини на міжнародному рівні, національні системи охорони психічного здоров'я часто не можуть забезпечити відповідність універсальним стандартам. Така невідповідність може проявлятися в наступних факторах: законодавчі прогалини, недостатнє фінансування даної сфери, низька якість медичних послуг, обмежений доступ до психологічної допомоги, недостатній рівень підготовки фахівців, а також слабкий рівень контролю за дотриманням прав пацієнтів [1, с. 39, 69]. Часто відсутні ефективні механізми моніторингу та оцінки виконання міжнародних стандартів, що ускладнює виявлення системних проблем та їхнє усунення. Це створює ситуацію, коли декларативне визнання прав пацієнтів у законодавстві не завжди перетворюється на реальні гарантії їхнього дотримання. Саме ця невідповідність між міжнародними зобов'язаннями та національною практикою підкреслює необхідність дослідження ефективних механізмів моніторингу, які дозволять не лише оцінювати стан системи охорони психічного здоров'я, але й вчасно реагувати на порушення, забезпечуючи реальний захист прав людини.

Теоретична база. Дослідження питань щодо прав людини у сфері охорони психічного здоров'я, механізмів міжнародного контролю та імплементації універсальних стандартів присвячені наукові праці Л. Гриценко, Т. Короткого, К. Мануїлової, О. Мірошниченко, В. Муравйова, В. Репецької, І. Сенюти, О. Харитоновой, Н. Хендель. В наукових роботах вчені



досліджували питання міжнародних зобов'язань держав у сфері охорони здоров'я та їх співвідношення з національними механізмами реалізації соціальних прав.

Постановка завдання. Метою статті є визначення специфіки механізмів моніторингу виконання універсальних стандартів у сфері охорони психічного здоров'я.

Результати досліджень. Правова природа універсальних стандартів у сфері психічного здоров'я характеризується своєрідним подвійним статусом, що поєднує обов'язкові та рекомендаційні елементи, і цей аспект є ключовим для розуміння їх реалізації на національному рівні. З одного боку, частина стандартів має безпосередню обов'язкову силу: це положення міжнародних договорів, конвенцій та пактів, ратифікованих державою, які формують юридичні зобов'язання щодо забезпечення прав людини, включно з психічним здоров'ям, та підлягають імплементації у національне законодавство. До таких норм належать, зокрема, положення Європейської конвенції про права людини, статті Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, які передбачають конкретні зобов'язання держави забезпечити доступ до медичної допомоги, захист від дискримінації, запобігання поширення епідемій та професійних захворювань, а також інші положення. Водночас значна кількість положень у цій сфері має рекомендаційний характер і спрямована на формування єдиних підходів до державної політики у сфері психічного здоров'я. Такі стандарти розробляються міжнародними організаціями, насамперед Всесвітньою організацією охорони здоров'я, опираються на сучасні наукові дослідження, клінічний досвід і кращі світові практики. Їхнє впровадження сприяє не лише гармонізації національних систем охорони здоров'я із глобальними тенденціями, а й реалізації людиноцентричного підходу, який ставить у центр державної політики гідність, автономію та психічне благополуччя людини. Такі рекомендації не завжди носять примусовий характер, проте вони мають істотне значення для формування політики держави, визначення критеріїв якості послуг, підготовки персоналу та організації системи моніторингу. На нашу думку, саме взаємодія обов'язкових норм та рекомендаційних стандартів створює ефективний механізм регулювання: обов'язковість встановлює мінімальні правові гарантії, а рекомендаційний характер дозволяє державам адаптувати підходи до національного виміру, впроваджувати інноваційні методи моніторингу, інтегрувати цифрові технології та оцінювати не лише формальне, але й якісне дотримання стандартів. Тому на нашу думку, важливим є аналіз саме подвійної природи стандартів як інтегрованої системи, в якій обов'язкові положення формують певні правові рамки, а рекомендаційні положення забезпечують її динамічне функціонування та дають можливість оперативно реагувати на соціальні, технологічні та культурні зміни, що особливо актуально у сфері психічного здоров'я, де швидка адаптація системи до потреб населення є критичною для забезпечення прав людини та стабільного розвитку суспільства.

Отже, з метою забезпечення ефективної реалізації універсальних стандартів у сфері охорони психічного здоров'я особливого значення набуває формування та забезпечення функціонування системи моніторингу їх виконання. Система механізмів моніторингу виконання універсальних стандартів у сфері охорони психічного здоров'я – це комплекс взаємопов'язаних міжнародно-правових, інституційних і процедурних засобів, спрямованих на забезпечення належного дотримання державами своїх зобов'язань щодо реалізації права кожної особи на найвищий досяжний рівень психічного здоров'я. Вона формується в межах універсальної системи захисту прав людини, насамперед під егідою Організації Об'єднаних Націй та її спеціалізованих установ, і є складовою ширшого механізму контролю за виконанням міжнародних стандартів у сфері соціальних і гуманітарних прав.

До міжнародно-правових засобів належать міжнародні договори, які формують основу правового зобов'язання держав гарантувати право кожної особи на найвищий досяжний рівень психічного здоров'я. Зокрема, це Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (ст. 12), який визнає визнають право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я [2]. Важливе значення має Загальний коментар № 14 Комітету з економічних, соціальних і культурних прав [3], який конкретизує обсяг цього права, підкреслюючи обов'язок держав не лише забезпечувати медичні послуги,



а й створювати належні соціальні умови, що сприяють психічному благополуччю. Крім того, Конвенція про права осіб з інвалідністю (ст. 25) зобов'язує держави визнавати рівний доступ людей до охорони здоров'я без дискримінації [4]. Саме міжнародно-правові засоби є фундаментальною складовою системи моніторингу виконання універсальних стандартів у сфері охорони психічного здоров'я, оскільки саме вони встановлюють не лише зобов'язання держав, але й формують правові орієнтири для оцінки ступеня їх дотримання. Ці договори створюють нормативну базу, на основі якої міжнародні органи та інституції здійснюють контроль за виконанням зобов'язань держав через аналіз періодичних звітів, прийняття заключних зауважень і загальних коментарів. Іншими словами, міжнародно-правові норми виступають критерієм, за яким визначається рівень відповідності національних політик і практик міжнародним стандартам.

До інституційних засобів належить контроль та оцінка виконання стандартів, що здійснюється міжнародними та регіональними суб'єктами. Передусім це Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, який аналізує періодичні державні доповіді щодо реалізації Пакту та формулює рекомендації. Важливу роль відіграє і ВООЗ, яка здійснює тематичний моніторинг через глобальні програми, такі як Mental Health Atlas (Атлас психічного здоров'я) [5] та QualityRights Initiative (ініціатива ВООЗ, спрямована на покращення якості послуг та дотримання прав людини в установах, що надають допомогу людям із психосоціальними, інтелектуальними та когнітивними порушеннями) [6], що спрямовані на оцінку рівня дотримання прав людини у сфері психічного здоров'я. Важливе значення також мають Рада ООН з прав людини та Спеціальний доповідач з питань права на здоров'я, які аналізують національні політики, здійснюють візити до країн і готують звіти з рекомендаціями щодо дотримання стандартів [7, с. 191].

До процедурних засобів належать механізми звітування, індикатори виконання, періодичний огляд, подання альтернативних звітів неурядовими організаціями, тематичні дослідження і візити незалежних експертів. Ці процедури спрямовані на виявлення недоліків державної політики, оцінку ефективності заходів та рекомендації щодо вдосконалення національних стратегій у сфері психічного здоров'я. Держави-учасниці міжнародних договорів зобов'язані періодично подавати офіційні звіти до відповідних спеціалізованих органів. Ці звіти включають інформацію про законодавчі і практичні заходи, ресурси, індикатори доступності та якості послуг, заходи зі захисту прав пацієнтів тощо. Договірні комітети аналізують державні доповіді, просять роз'яснення, розглядають альтернативні доповіді, після чого ухвалюють зауваження та рекомендації, а також пріоритетні напрями реформ. Сам процес звітування і розгляду забезпечує формальний механізм підзвітності держав і створює правову базу для подальшого моніторингу. Універсальний періодичний огляд – це процедура Ради ООН з прав людини, за якою кожна держава періодично піддається огляду щодо виконання всього спектра міжнародних зобов'язань з прав людини. Універсальний періодичний огляд поєднує державні звіти, доповіді ООН, результати аналізу інших уповноважених суб'єктів. На основі таких заходів формують конкретні рекомендації державі-резиденту [8]. Також до процедурних засобів моніторингу варто віднести тематичні місії, візити та інспекції. Спеціальні доповідачі та мандатні утворення Ради ООН з прав людини проводять візити до окремих встановлених країн, під час яких здійснюють аналіз політик «на місцях», зустрічаються з владою, закладами охорони здоров'я, представниками неурядових організацій, пацієнтами, відвідують заклади стаціонарного лікування. За результатами таких візитів готуються доповіді і рекомендації [9].

Процедурні механізми часто зустрічаються із низкою викликів та перешкод в реалізації. Такими перешкодами можуть бути недостатність ресурсів, неповнота даних, фрагментація відповідальності на національному рівні. Задля боротьби із цими перешкодами доречним є встановлення чітких національних планів з визначенням індикаторів та строків реалізації, залучення міжнародної технічної допомоги, проведення курсів підвищення кваліфікації та навчання для підсилення потенціалу національних інституцій та забезпечення фінансування здійснення заходів та засобів здійснення моніторингу.



Крім міжнародної системи моніторингу, виконання універсальних стандартів у сфері охорони психічного здоров'я мають бути реалізовані і внутрішні національні заходи. На національному рівні моніторинг виконання універсальних стандартів здійснюють різні органи та інституції відповідно до покладених на них повноважень.

Так, Міністерства охорони здоров'я або їх структурні підрозділи – координують політику у сфері психічного здоров'я, здійснюють збір статистичних даних, оцінюють виконання стандартів якості медичних послуг та розробляють національні програми відповідно до міжнародних рекомендацій [10].

Національні правозахисні інституції до яких належать омбудсмани, комісії з прав людини та інші, контролюють дотримання прав пацієнтів, розглядають скарги на порушення, здійснюють незалежні аудити лікувальних закладів та готують аналітичні звіти для уряду і парламенту [11, с. 142].

Регуляторні та ліцензійні органи у сфері охорони здоров'я – перевіряють відповідність закладів охорони психічного здоров'я стандартам безпеки та якості, здійснюють аудит клінічних протоколів, контролюють професійну підготовку персоналу та застосування етичних норм у лікуванні пацієнтів.

Наукові та дослідницькі інститути у сфері психічного здоров'я – проводять емпіричні дослідження, оцінюють ефективність програм та політик, розробляють методології моніторингу та індикатори оцінки якості послуг.

Місцеві органи управління охороною здоров'я – забезпечують практичну реалізацію політик на регіональному рівні, здійснюють контроль за діяльністю місцевих психіатричних закладів та координують програми реалізації стратегій.

Завдяки поєднанню діяльності цих інституцій створюється національна система моніторингу, яка дозволяє відстежувати не лише формальне дотримання стандартів, а й їхню ефективну реалізацію на практиці, вчасно виявляти порушення, розробляти пропозиції щодо удосконалення політики та забезпечувати інтеграцію людиноцентричного підходу у національну систему охорони психічного здоров'я.

Проблематика моніторингу виконання універсальних стандартів у сфері психічного здоров'я потребує створення єдиного глобального індикаторного механізму, який би дозволяв оцінювати ступінь дотримання стандартів у різних державах на основі порівняльних характеристик. Такий механізм передбачає визначення уніфікованих індикаторів, що охоплюють ключові аспекти психічного здоров'я: доступність та якість медичної допомоги, рівень захисту прав пацієнтів, запобігання примусовому лікуванню та дискримінації, а також впровадження профілактичних програм. Єдиний індикаторний механізм дозволяє забезпечити системний підхід до оцінки виконання міжнародних зобов'язань і створює основу для формування об'єктивної картини стану психічного здоров'я у світі [12].

Важливим кроком у цьому процесі, на нашу думку, є інтеграція даних ВООЗ, ООН та регіональних інституцій у спільну (єдину) базу моніторингу, що дозволяє поєднати інформацію про стан психічного здоров'я на глобальному, регіональному та національному рівнях. Така інтеграція забезпечує синхронізацію даних, підвищує їхню достовірність та оперативність, дозволяє відстежувати прогрес держав у реалізації рекомендацій міжнародних організацій і виявляти проблемні зони, що потребують особливої уваги.

При цьому, розвиток технологій дає можливість вдосконалити систему моніторингу дотримання прав у сфері психічного здоров'я. Використання електронних реєстрів, баз даних, аналітичних платформ та систем дистанційного збору інформації дозволяє не лише систематизувати дані про стан надання медичної допомоги, але й аналізувати тенденції, прогнозувати ризики та оперативно реагувати на порушення. Цифрові інструменти також забезпечують прозорість на всіх рівнях та створюють умови для швидкої адаптації політик до соціальних, технологічних і епідеміологічних змін.

Таким чином, формування єдиного глобального індикаторного механізму, інтеграція міжнародних та регіональних даних і впровадження цифрових технологій створюють системний підхід до моніторингу універсальних стандартів у сфері психічного здоров'я. Це



дозволяє не лише оцінювати рівень їх дотримання, а й ефективно впливати на розвиток національних політик та практик, забезпечуючи гідність, автономію та психічне благополуччя населення.

Висновки. Загальна комплексна концепція системи моніторингу виконання універсальних стандартів у сфері психічного здоров'я поєднує здійснення державного контролю, участі спеціальних суб'єктів, громадських організацій та залучення наукових установ. Такий багатовимірний та міждисциплінарний підхід дає можливість інтегрувати правові, соціальні, медичні складові, забезпечуючи оцінку ефективності політики із врахуванням соціокультурних особливостей держави. Визначення специфіки механізмів моніторингу виконання універсальних стандартів у сфері охорони психічного здоров'я дає можливість окреслити складну систему у якій поєднуються міжнародно-правові, інституційні та процедурні елементи, спрямовані на забезпечення ефективної реалізації права кожної особи на психічне здоров'я. Отже як висновок можна зазначити, що універсальні стандарти у цій сфері мають дуалістичну природу – поєднання обов'язкових і рекомендаційних норм створює підґрунтя для їхньої ефективної та гнучкої імплементації в національні правові системи. Міжнародно-правові засоби формують основу для правових зобов'язань держав, тоді як інституційні механізми – Рада ООН з прав людини, Спеціальні доповідачі, ВООЗ, Європейський комітет із соціальних прав – забезпечують нагляд і експертну оцінку реального стану дотримання цих зобов'язань. Разом із тим, ефективність системи моніторингу значною мірою залежить від розвиненості національних інституційних механізмів, які виступають ключовими ланками між універсальними стандартами та їх практичним виконанням.

Таким чином, моніторинг виконання універсальних стандартів у сфері психічного здоров'я слід розглядати не лише як технічний інструмент контролю, а як динамічний процес міжнародного і національного співрегулювання, який сприяє підвищенню якості медичної допомоги та розвитку людиноцентричної політики охорони психічного здоров'я. Розбудова цілісної системи моніторингу, заснованої на прозорості, міжінституційній взаємодії та систематичних наукових досліджень, є необхідною передумовою для інтеграції України у глобальний правовий простір і забезпечення реального втілення універсальних стандартів у практику.

Список використаних джерел:

1. Булеца С.Б. Цивільні правовідносини, що виникають у сфері здійснення медичної діяльності: теоретичні та практичні проблеми: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03/ Національний університет «Одеська юридична академія», 2016. 437 с.
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Генеральна Асамблея ООН від 16 грудня 1966 року. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 01.11.2025).
3. CESCR General Comment No. 14: The Right to the Highest Attainable Standard of Health (Art. 12). URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Women/WRGS/Health/GC14.pdf>
4. Конвенція про права осіб з інвалідністю. *Верховна Рада України. Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 01.11.2025).
5. Mental Health Atlas 2020. *World Health Organization (WHO) : web-site*. URL: <https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/912699ec-18d0-4b78-be50-366c2f8ec616/content>
6. WHO QualityRights e-training on mental health. *World Health Organization (WHO) : web-site*. URL: <https://www.who.int/teams/mental-health-and-substance-use/policy-law-rights/qr-e-training>
7. Демченко І.С. Спеціальний доповідач із права на здоров'я: міжнародно-правовий статус. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Сер. Право*. 2018. Вип. 49. Т. 2. С. 189–192.



8. 4th UPR cycle: contributions and participation of “other stakeholders” in the UPR. *United Nations Human Rights Council : web-site*. URL: <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/upr/ngos-nhris>

9. Country visits. Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions. *United Nations Human Rights Council : web-site*. URL: <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-executions/country-visits>

10. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 бер. 2015 р. № 267. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-p#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

11. Вавринчук М.П., Пунда О.О. Діяльність омбудсменів в Україні як гарантія конституційних прав і свобод людини і громадянина. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 141–143. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/35.pdf

12. Богомаз В.М. Горох Е.Л. Ліщишина О.М., Росс Г., Новичкова Е.Н., Степаненко А.В. Індикатори якості медичної допомоги та їх роль в управлінні охороною здоров'я. *Український медичний часопис*. 2010. URL: <http://www.umj.com.ua/uk/publikatsia-2959-indikatori-yakosti-medichnoi-dopomogi-ta-ix-rol-v-upravlinni-oxorono-yu-zdorov-ya>

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025

